

UTJECAJ PRISILNIH MIGRACIJA NA PROMJENE UKUPNOG KRETANJA STANOVNIŠTVA RATOM ZAHVAĆENIH ŽUPANIJA HRVATSKE

Ana Pažanin

*Sveučilište u Zagrebu,
Fakultet političkih znanosti*

Prethodno priopćenje

Primljeno: svibanj 2007.

Sažetak Autorica se bavi utjecajem rata i prisilnih migracija na promjene u ukupnom kretanju stanovništva između dva popisa. Uoči i za vrijeme Domovinskog rata u Hrvatskoj, došlo je do pojačanog seljenja stanovništva RH iz ratom zahvaćenih područja u slobodne krajeve zemlje ili u druge zemlje. Rat u Bosni i Hercegovini prouzročio je novi izbjeglički val iz te zemlje i dodatno migracijsko kretanje na našim prostorima. Autorica je u radu ustanovila, na primjeru ratom zahvaćenih dijelova 11 hrvatskih županija, kako su rat i prisilne migracije dovele do pada broja stanovnika, do povećanja broja starog stanovništva, kao i do promjena u nacionalnoj i konfesionalnoj strukturi.*

Ključne riječi prirodni prirast, promjene, prisilne migracije, stanovništvo, strukture stanovništva, ukupno kretanje stanovništva

1. Uvodne napomene

Rat je društveni fenomen koji je obilježio dosadašnja sociopovijesna razdoblja, a za posljedicu ima demo-

grafske promjene. Osnovne su karakteristike suvremenih ratova da su oni masovni i sve razorniji. Ratna razaranja nisu usmjerena samo na vojne, nego i

---

* Rad se tematski oslanja na autoričin magistarski rad "Utjecaj ratnih migracija na ukupno kretanje stanovništva Republike Hrvatske u razdoblju od 1991. do 2001. godine", koji je obranjen 2003. godine u sklopu poslijediplomskog studija "Sociologija migracija" na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Međutim za potrebe magistarskog rada analiza je izvršena na razini općina, dok se ovdje analiziraju ratom zahvaćeni dijelovi pojedinih županija RH. Ovo je dakle potpuno nov rad.

na civilne ciljeve (stambene zgrade, gospodarski objekti, prometnice, bolnice, škole, crkve). Usporedo s tim povećavaju se i troškovi rata. Sve ratove prate i ratni gubici, koji mogu biti imovinski i neimovinski. U ovom radu bavimo se neimovinskim gubicima – to su one štete koje su teško mjerljive materijalnim mjerilima jer je riječ o demografskim, odnosno ljudskim gubicima. Slijedeći Žerjavićevu terminologiju demografskih gubitaka, može se reći da se oni odnose na “pogibije vojnih i civilnih osoba za vrijeme rata i smrtnih slučajeva poslije rata”, “pad nataliteta za vrijeme rata i poslije njega” te naposljetku “izbjeglice, tj. takozvane migracije zbog ratnih prilika” (Žerjavić, 1989: 14). Svi migracijski procesi, a posebno oni uzrokovani ratom, utječu na promjene u sociodemografskoj strukturi stanovništva. U vremenskom smislu njihove posljedice su dvostruke: trenutačne migracije mijenjaju ukupan broj stanovnika, a dugoročne (koje proizlaze iz trenutačnih) očituju se u tome da stanovništvo koje se seli ili ratuje “odnosi” sa sobom buduća rađanja, sklapanje brakova, dakle sve ono što bi doživjelo u mjestu podrijetla i stanovanja da se nije moralo seliti. Jedna od najtežih posljedica ratne migracije u Hrvatskoj bila je upravo prognanička i izbjeglička kriza. Stanovništvo je prisilno migriralo iz okupiranih dijelova zemlje u njezina slobodna područja i u inozemstvo. Prvi prognanici pojavljuju se u Hrvatskoj u proljeće 1991. godine. To su bile osobe koje su morale napustiti svoje domove i potražiti sigurnost drugdje u Hrvatskoj ili u inozemstvu. U travnju 1992. godine počinje srpska agresija na BiH, zbog čega izbjeglice dolaze u Hrvatsku, koja im je služila ili kao trajno utočište ili pak kao tranzitna zemlja na putu u treće zemlje.

Rat u Republici Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini nije izazvao samo izbjeglički i prognanički val u RH, nego je, što ćemo i pokazati, pridonio promjenama u strukturi stanovništva (spolno-dobnoj, konfesionalnoj i nacionalnoj) te u strukturnim elementima ukupnog kretanja stanovništva. Ovdje nećemo ulaziti u posljedice rata vidljive u srušenim gradovima i selima, ugašenom gospodarstvu i komunikacijama, “zajedno sa stoljetnim kulturnim spomenicima” (Mesić, 1992: 138). No bitno je reći da se u tome nalaze brojni odgovori na pitanja o mogućnosti povratka i socijalne reintegracije. Primjerice Raboteg-Šarić i Rogić jednim od dobrih rješenja smatraju revitalizaciju “cjelokupnog društvenog života na razini lokalnih zajednica” (Raboteg-Šarić i Rogić, 2002: 341).

2. Metodološke napomene

U radu se utvrđuje utjecaj što su ga rat i njime uzrokovane prisilne migracije imali na demografski razvitak Hrvatske, na ukupno kretanje stanovništva te na promjenu njegove strukture i sastavnica. Predmet je rada stanovništvo Republike Hrvatske i njegovi dijelovi na koje je rat imao neposredan utjecaj, pa smo u tu svrhu analizirali ratom zahvaćene dijelove 11 županija: Dubrovačko-neretvanske, Splitsko-dalmatinske, Šibensko-kninske, Zadarske, Osječko-baranjske, Vukovarsko-srijemske, Požeško-slavonske, Brodsko-posavske, Sisačko-moslavačke, Karlovačke, Ličko-senjske. Unutar tih županija izabrali smo 31 općinu koja je izravno bila zahvaćena ratom: Beli Manastir, Benkovac, Donji Lapac, Drniš, Dubrovnik, Duga Resa, Dvor, Glina, Gospić, Gračac, Gvozd, Hrvatska Kostajnica, Karlovac, Knin, Nova Gradiška, Obrovac, Ogulin,

Tablica 1. Razlike u nazivima općina

1991.	Nakon 1992.
Beli Manastir	Beli Manastir, Darda, Jagodnjak, Kneževi Vinogradi, Petlovac
Benkovac	Benkovac, Lišane Ostrovičke, Polača Stankovci
Drniš	Drniš, Unešić
Dubrovnik	Dubrovačko Primorje, Janjina, Konavle, Ston, Trpanj, Župa Dubrovačka
Duga Resa	Duga Resa, Bosiljevo, Generalski Stol, Netretić
Gospić	Gospić, Perušić
Gračac	Gračac, Lovinac
Karlovac	Karlovac, Krnjak
Knin	Knin, Biskupija, Civljane, Ervenik, Kijevo, Kistanje
Kostajnica	Hrvatska Kostajnica, Donji Kukuruzari, Hrvatska Dubica, Majur
Nova Gradiška	Nova Gradiška, Cernik, Davor, Dragalić, Gornji Bogičevci, Nova Kapela, Okučani, Rešetari, Stara Gradiška, Staro Petrovo Selo, Vrbje
Obrovac	Obrovac, Jasenice
Ogulin	Ogulin, Josipdol, Plaški, Saborsko, Tounj
Osijek	Osijek, Antunovac, Čepin, Erdut, Ernestinovo, Vladislavci
Otočac	Otočac, Brinje, Vrhovine
Pakrac	Pakrac, Lipik
Ploče	Ploče, Gradac
Sinj	Sinj, Hrvace, Trilj, Vrljika
Sisak	Sisak, Lekenik, Martinska Ves, Sunja
Slunj	Slunj, Cetingrad, Rakovica
Šibenik	Šibenik, Murter, Pirovac, Primošten, Rogoznica, Skradin, Tisno, Vodice
Vinkovci	Vinkovci, Andrijaševci, Ivankovo, Jarmina, Markušica, Nijemci, Nuštar, Otok (Vinkovci), Privlaka, Stari Jankovci, Stari Mikanovci, Tordinci
Vrginmost	Gvozd, Lasinja, Topusko
Vukovar	Vukovar, Ilok, Bogdanovci, Borovo, Lovas, Negoslavci, Tompojevci, Trpinja
Zadar	Zadar, Bibinje, Galovac, Kali, Kukljica, Nin, Novigrad, Poličnik, Posedarje, Preko, Privlaka, Ražanac, Sali, Sukošan, Škabrnje, Vir, Zemunik Donji
Županja	Županja, Babina Greda, Bošnjaci, Cerna, Drenovci, Gradište, Gunja

Tablica 2. Promatrane županije prema pripadajućim općinama

Županija	Općine
Dubrovačko-neretvanska	Dubrovnik, Ploče
Splitsko-dalmatinska	Sinj
Šibensko-kninska	Drniš, Knin, Šibenik
Zadarska	Benkovac, Gračac, Obrovac, Zadar
Osječko-baranjska	Beli Manastir, Osijek
Vukovarsko-srijemska	Vinkovci, Vukovar, Županja
Požeško-slavonska	Pakrac
Brodsko-posavska	Nova Gradiška
Sisačko-moslavačka	Dvor, Glina, Gvozd, Hrvatska Kostajnica, Petrinja, Sisak
Karlovačka	Duga Resa, Karlovac, Ogulin, Slunj, Vojnić
Ličko-senjska	Donji Lapac, Gospić, Otočac

Osijek, Otočac, Pakrac, Petrinja, Ploče, Sinj, Sisak, Slunj, Šibenik, Vinkovci, Vojnić, Vukovar, Zadar i Županja.

Rad se sastoji od dva dijela. U prvom smo razmotrili utjecaj prisilnih migracija na ukupno kretanje stanovništva, a u drugom utjecaj prisilnih migracija na stanovništvo i njegove strukture: dobno-spolnu, nacionalnu i konfesionalnu. Prvotno je bila predviđena obrada podataka na razini naselja bivših općina Republike Hrvatske, no zbog nedostatka izvora prvo je izvršena obrada podataka na razini općina, a potom analiza na razini dijelova županija. Pritom je važno napomenuti da su se nazivi nekih općina promijenili, pa se sada općina Vrginmost zove Gvozd, a Kostajnica – Hrvatska Kostajnica. Osim toga navedene općine iz 1991. godine ne obuhvaćaju isti teritorij 2001. godine. Stoga smo proveli teritorijalno ujednačavanje područja bivših općina. To znači da je sadašnjim općinama valjalo pridodati njihova bivša područja, pa smo radi točnijeg objašnjenja izradili tablicu: u prvom stupcu navodimo

kako se općina zvala 1991. godine, a u drugom općine koje su nastale nakon 1992. godine na teritoriju bivših općina iz 1991. godine (tablica 1). S druge je strane, s obzirom na to da ćemo ovdje analizirati stanje u županijama, bilo potrebno prikazati raspodjelu promatranih općina po županijama (tablica 2). Za analizu smo odabrali samo neke općine, a ne sve koje pripadaju određenoj županiji. Iako se radi o promatranim dijelovima županija, može se dogoditi da u tekstu stoji županija, a da se pritom misli samo na određeni dio, što prikazujemo u tablicama 1 i 2.¹

¹ Naš je istraživački zadatak bio otežan zbog dva metodološka razloga. Prvi se odnosi na teritorijalni obuhvat promatranja jer je 90-ih godina došlo do nove administrativne razdiobe mikroregionalnog prostora Hrvatske – jedinice promatranja postale su nove općine i gradovi. S druge strane radi se o bitno različitom metodološkom utemeljenju dvaju popisa stanovništva, onog iz 1991. i onog iz 2001. godine. Dok smo u prvom slučaju mogli izvršiti grupiranje općina i gradova

3. Utjecaj prisilnih migracija na ukupno kretanje stanovništva

Rat i prisilne migracije dovode do promjena u kretanju stanovništva. No prije prikaza i analize utjecaja što su ih rat i prisilne migracije imali na promjene u ukupnom kretanju stanovništva Republike Hrvatske valja definirati sam pojam ukupnog kretanja. Pojam ukupno kretanje stanovništva ili kretanje stanovništva označava promjene u ukupnom broju stanovnika na određenom području i u određenom vremenu, kao naprimjer promjene koje su u ukupnom broju stanovnika nastale između dvaju popisa, i to pod utjecajem različitih čimbenika. Stoga se to kretanje još naziva i – popisom ustanovljeno kretanje stanovništva. Utjecaj vanjskih čimbenika vidljiv je na razini nataliteta, mortaliteta, imigracije i emigracije u određenom području i trenutku. Iz toga možemo zaključiti da je stanovništvo promjenjiva veličina jer se pod “utjecajem varijacija u broju rođenih i umrlih s jedne strane te u migracijama stanovništva između pojedinih područja i zemalja s druge strane stalno mijenja kako ukupan broj stanovnika tako i pojedine strukture stanovnika” (Wertheimer-Baletić, 1999: 197). Pri razmatranju pojma ukupno kretanje stanovništva treba istaknuti kako kretanje formiraju razni biološki i društveno-ekonomski, psihološki, politički te drugi činitelji, i to u stalnoj interakciji. Pravci i intenzitet prostorne preraspodjele stanovništva, neovi-

---

ovisno o njihovoj poziciji u ratom zahvaćenim županijama, metodološku raščlambu i “približavanje” dvaju različitih popisa nismo proveli jer šira demografska literatura do danas nije metodološki ujednačila popis.

sno o tome radi li se o prenapučeno-
sti, stagnaciji ili depopulaciji, ovise o tipovima industrijskog razvoja, stupnju razvijenosti prometne infrastrukture, položajnoj prednosti naselja i regija u odnosu na glavne razvojne tokove (Nejašmić, 1991: 17-19).

3.1. Prirodno kretanje stanovništva

U osnovi su prirodnoga kretanja biološki činitelji, no natalitet i mortalitet se, kao sastavnice prirodnog kretanja, “ne formiraju pod isključivim djelovanjem bioloških pojava, već [da] u tome značajnu ulogu imaju ekonomski, socijalni, kulturni, socio-psihološki i drugi činioci” (Wertheimer-Baletić, 1973: 129). Determinante prirodnog kretanja stanovništva prema nekim se autorima mogu svrstati u dvije skupine, od kojih prvu skupinu čine natalitet, mortalitet i prirodni prirast, a drugu fertilitet i vitalitet (Friganović, 1987: 75).

Za potrebe ovoga rada proučavali smo prirodno kretanje u dva desetogodišnja razdoblja. Prvo je razdoblje 1981-1991, mirnodopsko razdoblje do početka Domovinskog rata, a drugo 1991-2001, ratno i poratno razdoblje.² Iz dobivenih podataka (tablica 3) može se zaključiti da su u razdoblju 1981-1991. pozitivan prirast imali dijelovi sljedećih županija: Dubrovačko-neretvanske, Splitsko-dalmatinske, Šibensko-kninske, Zadarske, Osječko-baranjske, Vukovarsko-srijemske i Brodsko-posavske. Treba dodati da je iz tablice 3 vidljivo kako su četiri županije (Požeško-slavonska, Sisačko-moslavačka, Karlovačka i Ličko-senjska)

---

² Da bi se dobile vrijednosti prirodnog prirasta 1981-1991. i 1991-2001, trebalo je zbrojiti iznose pojedinih godina u tim razdobljima.

Tablica 3. Prirodni prirast za razdoblja 1981-1991. i 1991-2001.³

Županija	1981-1991.	1991-2001.
Dubrovačko-neretvanska	2978	1062
Splitsko-dalmatinska	2681	1606
Šibensko-kninska	2629	-1574
Zadarska	9684	3381
Osječko-baranjska	5140	-1427
Vukovarsko-srijemska	9328	2649
Požeško-slavonska	-373	-815
Brodsko-posavska	61	-584
Sisačko-moslavačka	-3068	-5196
Karlovačka	-2299	-6442
Ličko-senjska	-2683	-2551

Izvor: dokumentacija Republičkog/Državnog zavoda za statistiku o prirodnom kretanju stanovništva 1982-2001.

već u prvom međupopisnom razdoblju 1981-1991. zabilježile negativan prirodni prirast, tj. da su i prije ratnih zbivanja imala negativan prirodni prirast, što nas upućuje na zaključak o dugoročnosti trendova koji vode k smanjenju broja stanovnika. To se pogotovo odnosi na opadanje broja mladoga muškog stanovništva, što je u prvom redu posljedica ekonomske migracije. Upravo je to područje tradicionalno emigracijsko područje te stoga, kako objašnjava D. Pejnović, emigracija “uzrokuje” još “veće zaostajanje” tih područja “u regionalnom razvoju. U isti mah dolazi i do pogoršanja strukturnih i biovitalnih karakteristika preostalog stanovništva, što se neposredno (procesom starenja i prirodnoga pada) odražava

va na još intenzivnije smanjenje broja stanovnika” (Pejnović, 2004: 703). U drugom promatranom razdoblju 1991-2001. samo četiri županije imaju pozitivan prirodni prirast: Dubrovačko-neretvanska, Splitsko-dalmatinska, Zadarska i Vukovarsko-srijemska, ali i ondje je zabilježen pad tog prirasta u odnosu na prethodno, mirnodopsko razdoblje. Uzroke treba tražiti u činjenici da su tu bila središta bivših općina, a u nekim i sadašnjih županija, u kojima su se vjerojatno nalazili izbjeglički prihvatni centri. Negativan prirodni prirast (prirodni pad) u većini je općina posljedica ratnog mortaliteta. U svakom ratu većinom pogiba muško stanovništvo, ako se, dakako, ne radi o civilima, gdje se pak ne može prema spolu odrediti tko više pogiba, ali bi se moglo odrediti prema dobi (oni manje migratorni pogibaju više). Dolazi do pojave “razo-

³ Broj označava zbroj vrijednosti prirodnog prirasta za navedena razdoblja.

renih obitelji” – ili nema rađanja ili ga ima malo u odnosu na umiranja.

3.2. Mehaničko kretanje stanovništva ili migracija i migracijski modeli

Migracija ili mehaničko kretanje odnosi se na promjenu mjesta stanovanja, na opću pojavu prostorne pokretljivosti. Njome je dakle označena prostorna pokretljivost stanovništva. Migracija je sastavni dio ukupnog kretanja stanovništva jer djeluje na sve strukturne značajke stanovništva i u zemlji podrijetla i u zemlji odredištu. Ona djeluje na veličinu ukupnog stanovništva i njegov prostorni razmještaj, na natalitet i mortalitet, na demografsku, ekonomsku, nacionalnu i druge strukture stanovništva. Tri su osnovna izvora za proučavanje migracija: popisi stanovništva (u njima se migracija definira kao promjena mjesta stalnog boravka), registri stanovništva (najprecizniji su jer predstavljaju tekuću evidenciju o migracijama, pri čemu svaki stanovnik ima svoju karticu o preseljenjima) i ankete o migraciji (one nam daju informacije o migracijama stanovništva, motivima, smjeru migracije, životnom standardu migranata) (Wertheimer-Baletić, 1999: 249-300).

Neki autori izvode glavne tipove migracija na osnovi sljedećih kriterija: državnih granica (vanjske i unutarnje), vremena ili trajanja (definitivne i privremene), uzroka (ekonomske i neekonomske), dobrovoljnosti (dobrovoljne i prisilne), organiziranosti (organizirane i neorganizirane) (Wertheimer-Baletić, 1999: 301). Ista autorica ističe kako je osim prirodnog kretanja za ukupno kretanje stanovništva Hrvatske važna i migracija, kao dugoročna odrednica ukupnog kretanja. Početkom devedesetih područje je Hrvatske, a od 1992.

i područje BiH zahvatila jaka prognastičko-izbjeglička kriza – “prisilna migracija ljudi iz okupiranih krajeva Hrvatske na njezina slobodna područja i u inozemstvo” te “veliki izbjeglički val iz ratom zahvaćene Bosne i Hercegovine” (Wertheimer-Baletić, 1999: 616).

Pod pojmom “migracijski modeli” obično se misli na tipove ukupnog kretanja stanovništva. Prema Friganoviću i Paviću razlikujemo, na osnovi prirodne i popisom ustanovljene dinamike, četiri egzodusna i četiri imigracijska tipa ukupnog kretanja stanovništva (Friganović i Pavić, 1973: 22; Friganović, 1987: 102).⁴ Ti tipovi “pokazu-

⁴ Tip E1 obilježava pozitivno prirodno kretanje i pozitivno popisom ustanovljeno kretanje. Stopa prirodnog kretanja veća je od stope popisom ustanovljenog povećanja. Trend je emigracija. Tip E2 karakterizira pozitivno prirodno kretanje i negativno popisom ustanovljeno kretanje. Stopa prirodnog kretanja veća je od stope popisom ustanovljenog smanjenja. Trend je depopulacija. Pozitivno prirodno kretanje i negativno popisom ustanovljeno kretanje karakteristike su tipa E3. Stopa prirodnog kretanja manja je od stope popisom ustanovljenog smanjenja. Trend je izrazita depopulacija. Tip E4 karakteriziraju negativno prirodno i popisom ustanovljeno kretanje. Stopa prirodnog kretanja (smanjenja) manja je od stope popisom ustanovljenog smanjenja. Trend je izumiranje. Svim je egzodusnim tipovima zajedničko da imaju negativnu migracijsku bilancu, ali različitog intenziteta. Svi imigracijski tipovi imaju pozitivnu migracijsku bilancu različitog intenziteta. Tip I1 obilježava pozitivno prirodno i popisom ustanovljeno kretanje. Stopa popisom ustanovljenog kretanja (povećanja) veća je od stope prirodnog kretanja (priraštaja). Trend je ekspanzija imigracijom. Tip I2 karakterizira negativno prirodno kretanje i pozitivno popisom ustanovljeno kretanje. Stopa

ju odnos i utjecaj prirodnog priraštaja i prostorne pokretljivosti u određenom razdoblju” (Friganović, 1987: 101). Je li neki prostor egzodusnog ili imigracijskog tipa, ovisi o tome je li migracijska bilanca pozitivna ili negativna.

Sada ćemo se nakratko vratiti u prošlost kako bismo lakše mogli pratiti nove promjene u kretanju stanovništva. Osnovno je obilježje kretanja stanovnika Hrvatske u međupopisnom razdoblju 1961-1971. mali prirodni prirast praćen smanjenjem stope i mali popisom ustanovljen porast, negativna migracijska bilanca (više iseljenih nego doseljenih), snažan ruralni egzodus (negativna migracijska bilanca ruralnih naselja i smanjenje broja stanovnika). U tom vremenu 59% stanovnika živi u seoskim naseljima. Osim

---

popisom ustanovljenog kretanja veća je od stope prirodnog kretanja. Trend je regeneracija imigracijom. Tip I3 odlikuje negativno prirodno kretanje i pozitivno popisom ustanovljeno kretanje. Stopa popisom ustanovljenog kretanja manja je od stope prirodnog kretanja. Trend je slaba regeneracija imigracijom. Tip I4 karakterizira negativno prirodno kretanje i negativno popisom ustanovljeno kretanje, dok je stopa popisom ustanovljenog kretanja (smanjenja) manja od stope prirodnog kretanja. Trend je vrlo slaba regeneracija imigracijom. U Hrvatskoj su za razdoblje 1961-1971. godine Friganović i Pavić ustanovili da se radi o šest tipova ukupnog kretanja, i to četiri egzodusna i dva imigracijska. Godine 1971. egzodusni su prostori zahvaćali 3/4 svih općina i približno polovicu ukupnog stanovništva (Friganović, Pavić, 1973: 24). Dominantna pojava u istraživanom razdoblju nije bilo iseljavanje iz krajeva u kojima se ukupan broj stanovnika povećava zahvaljujući većoj stopi prirodnog prirasta od stope negativne migracijske bilance, nego dominantna depopulacija različitog intenziteta.

toga navedeno međupopisno razdoblje karakterizira nedovoljno kontrolirano naseljavanje gradova s vrlo pozitivnom migracijskom bilancom, što dovodi do socijalnih problema, te velik broj radnika koji rade u inozemstvu (Friganović i Pavić, 1973: 19-20). Gorska Hrvatska (Lika i Gorski kotar) jedino je područje u Hrvatskoj gdje su sve općine egzodusnog tipa. Istraživači vide razloge u nedostatku jačega gradskog središta i u zaostaloj gospodarskoj strukturi “koja naprosto gura mlade u iseljavanje” (Friganović i Pavić, 1973: 26).

Tijekom sedamdesetih i osamdesetih godina 20. stoljeća dolazi do ubrzanog smanjivanja nataliteta i prirodnog prirasta uvjetovanog emigracijom. Kao posljedica dugotrajnog iseljavanja stanovništva i smanjivanja nataliteta zapaženo je prirodno smanjenje stanovništva (čak je 61 općina u Hrvatskoj imala prirodno smanjenje stanovnika) (Wertheimer-Baletić, 1999: 600-602). Do 1991. godine depopulacija je primarno bila uvjetovana emigracijom stanovništva, koja je po karakteru bila dominantno ekonomska. Rat između dva popisa remeti opći trend porasta stanovništva. U međupopisnom razdoblju 1991-2001. nastavlja se trend iseljavanja stanovništva iz hrvatskih općina i naselja koja su već zahvaćena depopulacijom.

Slijedeći Friganovićevu i Pavićevu tipologiju, ustanovili smo kako u razdoblju 1991-2001. ovdje promatrane općine⁵ pripadaju sljedećim migracijskim modelima (tablica 4).

---

⁵ Nije bilo moguće točno odrediti koja županija pripada kojem migracijskom modelu jer primjerice Vukovarsko-srijemska županija pripada tipu E2, E3 i I3. Stoga smo napravili tablicu prema općinskim središtima.

Tablica 4. Migracijski modeli

Migracijski model/trend	Općina
E2 / depopulacija	Županja
E3 / izrazita depopulacija	Benkovac, Knin, Obrovac, Sinj, Vinkovci
E4 / izumiranje	Donji Lapac, Drniš, Dvor, Glina, Gvozd, Gračac, Hrv. Kostajnica, Nova Gradiška, Ogulin, Slunj, Vojnić
I1 / ekspanzija imigracijom	Dubrovnik, Karlovac, Osijek, Ploče, Šibenik, Zadar
I2 / regeneracija imigracijom	Beli Manastir, Petrinja
I3 / slaba regeneracija imigracijom	Duga Resa, Pakrac, Vukovar
I4 / vrlo slaba regeneracija imigracijom	Gospić, Otočac

Već i prije rata većina područja u Hrvatskoj bila je egzodusnog tipa. Dođuše, depopulacija koja je do 1991. godine zahvatila neka područja Hrvatske (tradicionalna su depopulacijska područja Lika i Gorski kotar) bila je uvjetovana ekonomskom migracijom. Nakon 1991. godine depopulacija je uvjetovana u prvom redu ratom i prisilnim migracijama, a država je naročito u razdoblju nakon Domovinskog rata posezala za politikom demografske obnove ne bi li obnovila depopulacijska područja te povećanim natalitetom umanjila posljedice rata. U mirnodopskom su razdoblju prije 1990-ih godina, osim ekonomske migracije koja je jačala proces gubljenja stanovništva, na proces depopulacije djelovali i drugi čimbenici, poput nemogućnosti življenja i zaposlenja, naprimjer u područjima gorske Hrvatske (krški dijelovi bez povezanosti s većim naseljima, pa i centrima općina ili županija). Nakon 1991. godine na depopulaciju tih područja djelovao je rat. U ratnim godinama nitko se nije vraćao na ratom zahvaćena područja zbog nesigurnosti života, ali

ni poslije rata ljudi se dobrovoljno ne vraćaju iz više razloga. Njih je moguće sažeti: kuće nisu obnovljene, područje nije razminirano, nije riješeno pitanje zaposlenja. Pokazuje se da je rat utjecao na sve segmente života.

3.3. Utjecaj prisilnih migracija na ukupno kretanje stanovništva

Iz podataka iznesenih u tablicama 5 i 6 vidimo da je prema popisu stanovništva 2001. godine, a u odnosu na popise stanovništva 1981. i 1991. godine, zabilježen drastično manji broj stanovnika. To je rezultat utjecaja rata i prisilnih migracija na ukupno kretanje stanovništva. Prije svega treba naglasiti da ukupno stanovništvo promatranih županija čini 24,55% stanovništva Hrvatske prema popisu stanovništva 2001. godine.

Dubrovačko-neretvanska županija u mirnodopskom je, ali i u ratnom i poratnom razdoblju imala visok prirodni prirast. Gubitak od 10 419 stanovnika u odnosu na očekivani broj treba pripisati prisilnoj migraciji (88,40%), ali i demografskim gubicima.

Tablica 5. Ukupan broj stanovnika dijelova županija prema popisima 1981, 1991. i 2001.

Županija	1981.	1991.	2001.
Dubrovačko-neretvanska	77459	84427	79417
Splitsko-dalmatinska	59298	60210	42993
Šibensko-kninska	152041	152125	109799
Zadarska	173948	191941	139849
Osječko-baranjska	212199	219518	172356
Vukovarsko-srijemska	224449	231660	194146
Požeško-slavonska	27903	27589	15529
Brodsko-posavska	61267	60749	52416
Sisačko-moslavačka	194101	188958	126391
Karlovačka	170217	168097	122096
Ličko-senjska	66212	62095	33778
Hrvatska – ukupno	4609469	4784265	4437460

Izvor: Popis stanovništva i stanova 1981; Popis stanovništva, kućanstava i stanova 1991; Popis stanovništva i stanova 2001.

Splitsko-dalmatinska županija, odnosno sinjska općina koju smo promatrali, karakteristična je po visokom prirodnom prirastu i tradicionalnoj, izrazito negativnoj migracijskoj stopi. To je područje staro emigracijsko područje Hrvatske, što znači da smo 2001. očekivali pad broja stanovnika i da nije bilo rata.

Šibensko-kninska županija u mirnodopskom razdoblju bilježi neznatan porast broja stanovnika – ima pozitivan prirodni prirast, ali negativnu migracijsku stopu. Očekivani broj stanovnika 2001. godine pokazao je pad, do kojeg bi došlo i da nije bilo rata, no zbog prisilnih migracija pad broja stanovnika još je izraženiji, ali se on može pripisati i ratnim (74,18%) i demografskim gubicima.

Zadarska je županija u mirnodopskom razdoblju zabilježila porast broja stanovnika zahvaljujući pozitivnom prirodnom prirastu i pozitivnoj migracijskoj stopi. Očekivani broj stanovnika pokazuje da bi se taj trend nastavio da nije bilo rata i njegovih posljedica, vidljivih u ratnim i demografskim gubicima.

Osječko-baranjska županija u 2001. godini imala bi porast broja stanovnika, poput Zadarske, zahvaljujući pozitivnom prirodnom prirastu i pozitivnoj migracijskoj stopi zabilježenoj u razdoblju 1981-1991. Gubitak od 47 974 stanovnika ukazuje na jaku prisilnu migraciju (78,22%).

Vukovarsko-srijemska županija, prema popisu stanovništva 1991. godine, bilježi porast broja stanovnika

Tablica 6. Utjecaj rata i prisilnih migracija na ukupno kretanje stanovništva⁶

Županija	1981/ 91	p.p. 81/91	M	m'	m°	Po	P	G (%)
Dubrovačko- neretvanska	6968	2978	3990	0,0515	4347	89836	-10419	11,60
Splitsko- dalmatinska	912	2681	-1769	-0,0298	-1794	60022	-17029	28,38
Šibensko- kninska	84	2629	-2545	-0,0167	-2540	148011	-38212	25,82
Zadarska	17993	9684	8309	0,0477	9155	204477	-64628	31,61
Osječko- baranjska	7319	5140	2179	0,0102	2239	220330	-47974	21,78
Vukovarsko- srijemska	7211	9328	-2117	-0,0094	-2177	232132	-37986	16,37
Požeško- slavonska	-314	-373	59	0,0021	57	26831	-11302	42,13
Brodsko- posavska	-518	61	-579	-0,0094	-571	59594	-7178	12,05
Sisačko- moslavačka	-5143	-3068	-2075	-0,0106	-2002	181760	-55369	30,47
Karlovačka	-2120	-2299	179	0,0010	168	161823	-39727	24,55
Ličko-senjska	-4117	-2683	-1434	-0,0216	-1341	60885	-27107	44,53

Izvor: dokumentacija Republičkog/Državnog zavoda za statistiku o prirodnom kretanju stanovništva 1982-2001; Popis stanovništva i stanova 1981; Popis stanovništva, kućanstava i stanova 1991; Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2001.

⁶ Za razumijevanje dobivenih podataka valja objasniti značenje pojedinih stupaca tablice:
 1981/91 – apsolutna razlika između ukupnog broja stanovnika prema popisu stanovništva 1981. i 1991;
 p.p. 81/91 – zbroj vrijednosti prirodnog prirasta od 1981. do 1991. godine;
 m – broj koji otpada na migraciju, a dobiven je razlikom između apsolutne razlike ukupnog broja stanovnika i zbroja vrijednosti prirodnog prirasta;
 m' – stopa migracije, koja je dobivena nakon što smo m podijelili s ukupnim brojem stanovnika 1981. godine, odnosno prethodne godine;
 m° – broj koji označava pretpostavljene migracije stanovnika, a dobiven je umnoškom migracijskog salda i ukupnog broja stanovnika 1991. godine;
 Po – očekivani broj stanovnika 2001, dobiven kao zbroj ukupnog broja stanovnika 1991, broja pretpostavljene migracije i zbroja vrijednosti prirodnog prirasta 1991-2001;
 P – broj koji nam pokazuje utjecaj rata i ratnih migracija na ukupno kretanje, a označen je razlikom ukupnog i očekivanog broja stanovnika 2001;
 G – demografski gubici (u postocima). Kada smo podijelili ukupni i očekivani broj stanovnika 2001. te taj broj pomnožili sa 100, dobili smo jedan postotak. Razlika između 100% i dobivenog postotka otpada na demografske gubitke.

u odnosu na 1981. godinu zbog pozitivnoga prirodnog prirasta, zbog kojeg izrazito negativna migracijska stopa ne dolazi do izražaja. S obzirom na pozitivan prirodni prirast i tradicionalnu emigraciju u razdoblju 1991-2001. očekivali smo neznatan porast broja stanovnika, što bi se i dogodilo da nije bilo rata. Zbog rata i prisilnih migracija (83,63%) te velikih ratnih gubitaka broj stanovnika je za 37 986 manji od očekivanog broja.

Požeško-slavonsku županiju karakteriziraju tradicionalno visok negativan prirodni prirast i izrazito niska stopa migracije. Pretpostavili smo da će do pada broja stanovnika u posljednjem promatranom razdoblju doći isključivo zbog negativnoga prirodnog prirasta. Prema popisu stanovništva 2001. godine, zbog prisilne migracije (57,87%) i negativnoga prirodnog prirasta bilježimo pad od 11 302 stanovnika.

Brodsko-posavska županija u prethodnom je promatranom razdoblju imala pozitivan nizak prirodni prirast, a u razdoblju 1991-2001. pad broja stanovnika. Očekivali smo da će se ukupan broj stanovnika nastaviti smanjivati te da će to smanjenje podjednako biti uzrokovano negativnim prirodnim prirastom i niskom stopom migracije. Stoga gubitak od 7 178 stanovnika obrazlažemo isključivo prisilnom migracijom (87,95%).

Sisačko-moslavačka županija bilježi pad broja stanovnika i u prvom i u drugom međupopisnom razdoblju, što tumačimo kao posljedicu negativne stope migracije, negativnoga prirodnog prirasta u mirnodopskom razdoblju te izražene prisilne migracije i demografskih gubitaka u drugome promatranom razdoblju.

Karlovačka županija, poput Sisačko-moslavačke, bilježi pad broja stanovnika u oba međupopisna razdoblja. To tumačimo kao posljedicu negativnoga prirodnog prirasta u prvom promatranom razdoblju te rata, prisilnih (75,45%) i demografskih gubitaka u razdoblju 1991-2001.

Ličko-senjska županija u oba razdoblja bilježi pad broja stanovnika. U prvom je razdoblju pad posljedica negativne migracijske stope, a u drugom demografskih i ratnih gubitaka.

Tablice 7 i 8 prikazuju intenzitet demografskih gubitaka. Njega smo podijelili u četiri kategorije, slab (0-20%), srednji (20-40%), jak (40-70%) i vrlo jak (>70%), te smo svakoj jačini demografskih gubitaka pridružili pripadajuću županiju i općinu. Za županije smo se služili podacima iz tablice 5, a za općine podacima iz autoričina magistarskog rada (Pažanin, 2003). Iz toga se daje zaključiti da iako neke županije imaju npr. slab intenzitet demografskoga gubitka, nisu sve općine koje su njihov sastavni dio u istoj situaciji. Tako, primjerice, Vukovarsko-srijemska županija bilježi slab intenzitet, ali sama općina Vukovar kao njezin sastavni dio ima srednji intenzitet, Dubrovačko-neretvanska županija ima slab, a općina Dubrovnik jak intenzitet. Još je drastičniji primjer tog nesklada podataka za općine i županije činjenica da nijedna županija nema vrlo jak intenzitet demografskih gubitaka, a općine Donji Lapac i Drniš bilježe upravo takav intenzitet.

Tablica 7. Demografski gubici po županijama

Demografski gubitak	Županije
0-20%	Vukovarsko-srijemska, Dubrovačko-neretvanska i Brodsko-posavska
20-40%	Splitsko-dalmatinska, Šibensko-kninska, Zadarska, Sisačko-moslavačka, Karlovačka, Osječko-baranjska
40-70%	Požeško-slavonska, Ličko-senjska
>70%	nema

Tablica 8. Demografski gubici po općinama

Demografski gubitak	Općine
0-20%	Nova Gradiška, Obrovac, Ogulin, Sisak, Šibenik, Vinkovci, Županja
20-40%	Duga Resa, Gospić, Gvozd, Karlovac, Petrinja, Slunj, Sinj, Vojnić, Vukovar, Zadar
40-70%	Beli Manastir, Benkovac, Dubrovnik, Dvor, Glina, Gračac, Hrvatska Kostajnica, Knin, Obrovac, Pakrac
>70%	Donji Lapac, Drniš

4. Utjecaj prisilnih migracija na strukturu stanovništva

4.1. Promjene u dobno-spolnoj strukturi stanovništva

Dobna i spolna struktura stanovništva (tablica 9) pod izravnim je utjecajem osnovnih bioloških funkcija (rađanje, življenje, umiranje), čiju strukturu mijenjaju migracijski ili neki drugi faktori kao što su ratovi, epidemije raznih bolesti, elementarne nepogode i tako dalje. Važnost dobno-spolne strukture za razvoj stanovništva i gospodarstvo neke zemlje ogleđa se u tome što iz nje proizlaze ključni kontingenti stanovništva za biološku reprodukciju i formiranje radne snage (radni kontingent). Iako je dobno-spolna struktura stanovništva izvorno biološka struktu-

ra, to ne znači da je ona izvan utjecaja društveno-gospodarskih čimbenika. Gospodarsko značenje dobno-spolne strukture proizlazi ponajprije iz činjenice da je ona temelj fiziološke podjele rada, koja se provodi prije svega u obitelji, a zatim zajedno s veličinom stanovništva i njegovom gustoćom postavlja demografske okvire širenja društvene podjele rada. Prema M. Duvergeru, struktura po spolu i dobi, stanovništvo prema sociokulturnom nivou ili etničkim kategorijama i njegova etnička raspoređenost utječu i na politički život.⁷

⁷ Duverger u okviru političke sociologije istražuje kako spol i dob utječu na političke stavove. To se vidi po tome što su žene obično konzervativnije od muškaraca, a

Prema Geli i suradnicima, "na dobno-spolnu strukturu izravno mogu utjecati samo promjene u natalitetu, mortalitetu i migracijama", a svi ostali čimbenici djeluju preko "utjecaja tih čimbenika na kretanje stopa nataliteta, mortaliteta i neto migracije" (Gelo, Akrap i Čipin, 2005: 86). Prema istim autorima, dobno-spolna struktura "predstavlja polaznu točku za mnoge studije o stanovništvu". Na tom ćemo tragu i mi započeti ovaj dio analize promjena u dobno-spolnoj strukturi stanovništva u promatranim županijama, odnosno općinama.

Prema popisu stanovništva 1991. godine, u promatranim dijelovima županija primjećuje se sljedeća situacija: sve promatrane županije imaju više od 50% zrelog stanovništva (od 20. do 59. godine života, fertilno, radno-aktivno stanovništvo), između 25 i 35% mladog stanovništva te 10-20% starog stanovništva. Prema popisu stanovništva 2001. godine, sve promatrane županije imaju više od 50% zrelog stanovništva, iz čega slijedi da se u tom kontingentu stanovništva nisu dogodile bitne promjene u odnosu na 1991. godinu. Pritom treba imati na umu da se dio stanovnika koji je 1991. godine bio u skupini mladog stanovništva u popisu stanovništva 2001. godine tretira kao

---

stari konzervativniji od mladih. "Različite su analize pokazale da mladi manje glasaju za konzervativne i umjerene stranke, a više za one koje predlažu promjene na ljevici i ekstremnoj desnici. (...) Ti demografski fenomeni dijelom objašnjavaju to što industrijalizirane zemlje, s visokom prosječnom dobi, postaju sve konzervativnije, i što su, naprotiv, nerazvijene zemlje, s niskom prosječnom dobi, revolucionarnije" (Duverger, 2001: 53-55).

zrelo stanovništvo. Sukladno tome, dio stanovnika koji je prema popisu stanovništva 1991. godine svrstan u kontingent zrelog stanovništva prema novom popisu ulazi u kontingent starog stanovništva.

Prema popisu stanovništva 2001. godine, u većini županija primjećuje se porast udjela starog stanovništva u ukupnom stanovništvu u odnosu na 1991. godinu. Sve županije imaju više od 15% starog stanovništva (isto je bilo i 1991, tablica 9), a udio mladog stanovništva smanjio se na 20-25%.

Druga kategorija koju smo obradili jest razlikovanje stanovništva po spolu. Naime vidjet ćemo koliki je udio muškog stanovništva u ukupnom stanovništvu pojedinog područja. Razliku do 100% čini udio ženskog stanovništva. Primjećuje se da je udio muškog stanovništva u oba promatrana razdoblja manji od 50%, osim u Zadarskoj županiji gdje 1991. iznosi 50,18%, a 2001. 51,68%.

Iako možemo zapaziti prirodnu ravnotežu spolova (podjednak udio muškog i ženskog stanovništva), na osnovi podataka iz popisa 1991. i 2001. godine primjetna je tendencija manjih promjena. Te se promjene očituju u smanjenju udjela muškog stanovništva u odnosu na udio ženskog stanovništva pod utjecajem rata kao važnoga vanjskog faktora koji u pravilu odnosi više muških nego ženskih života. Najviše se, dakaiko, očituju u smanjenju udjela muškoga zrelog stanovništva te u smanjenju i muškog i ženskoga mladog stanovništva, pogotovo stoga što je broj živorođenih u ratnim godinama manji nego u mirnodopskim. Pokazalo se da su rat i prisilne migracije, a s njima pad nataliteta, porast mortaliteta i pojačana migracija utjecali na promjene u dob-

Tablica 9. Dobno-spolna struktura stanovništva odabranih dijelova županija prema popisima stanovništva 1991. i 2001.

Županije	Spol	Ukupno% županije	0-19 godina	20-59 godina	60 i više godina
Dubrovačko-neretvanska					
1991.	Sv.	100,00	28,42	53,84	16,25
	M.	48,84	30,05	55,06	13,52
2001.	Sv.	100,00	24,87	53,50	21,82
	M.	48,23	26,03	47,93	18,23
Splitsko-dalmatinska					
1991.	Sv.	100,00	29,72	52,19	15,58
	M.	50,13	30,52	55,70	11,75
2001.	Sv.	100,00	27,29	52,69	19,58
	M.	49,95	28,19	56,20	15,31
Šibensko-kninska					
1991.	Sv.	100,00	25,12	52,26	20,59
	M.	49,09	26,29	55,68	16,26
2001.	Sv.	100,00	23,13	50,23	25,63
	M.	48,27	24,24	51,13	24,26
Zadarska					
1991.	Sv.	100,00	26,97	52,44	18,19
	M.	50,18	27,40	55,59	14,47
2001.	Sv.	100,00	24,78	48,59	25,54
	M.	51,68	24,52	50,18	21,33
Osječko-baranjska					
1991.	Sv.	100,00	25,99	56,51	18,61
	M.	48,05	27,63	58,42	14,48
2001.	Sv.	100,00	22,35	53,95	21,33
	M.	46,60	30,50	49,51	17,92
Vukovarsko-srijemska					
1991.	Sv.	100,00	28,57	54,38	15,52
	M.	48,80	30,08	60,59	12,03
2001.	Sv.	100,00	25,52	53,05	20,31
	M.	47,98	27,59	55,26	18,77

Županije	Spol	Ukupno% županije	0-19 godina	20-59 godina	60 i više godina
Požeško-slavonska					
1991.	Sv.	100,00	25,72	53,78	18,93
	M.	48,12	27,63	54,10	14,67
2001.	Sv.	100,00	23,15	49,94	26,52
	M.	46,92	25,44	52,80	21,44
Brodsko-posavska					
1991.	Sv.	100,00	26,55	52,85	18,81
	M.	48,69	28,00	55,24	15,09
2001.	Sv.	100,00	25,46	44,89	23,15
	M.	48,48	23,56	47,22	18,75
Sisačko-moslavačka					
1991.	Sv.	100,00	23,64	53,88	21,14
	M.	48,17	25,25	57,30	16,08
2001.	Sv.	100,00	19,91	48,14	31,31
	M.	47,48	21,44	52,51	26,00
Karlovačka					
1991.	Sv.	100,00	23,59	53,66	21,07
	M.	49,15	24,79	58,37	16,75
2001.	Sv.	100,00	21,52	50,69	26,11
	M.	48,82	22,74	54,35	22,75
Ličko-senjska					
1991.	Sv.	100,00	22,29	54,21	21,90
	M.	49,55	23,29	57,53	17,73
2001.	Sv.	100,00	21,02	46,73	31,60
	M.	49,36	20,57	45,10	25,77
Hrvatska					
1991.	Sv.	100,00	26,17	48,16	17,45
	M.	48,46	27,66	56,85	14,04
2001.	Sv.	100,00	23,73	54,29	21,53
	M.	48,13	29,90	56,30	18,06

Izvor: Popis stanovništva, kućanstava i stanova 1991; Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2001, Tablica 1.

no-spolnoj strukturi stanovništva RH. Naravno, u pojedinim je razdobljima njihov intenzitet bio različit, no temeljna je značajka tog procesa da su napose mortalitet i migracija doveli do “nepovoljne dobne strukture krajem dvadesetog i početkom dvadesetprvog stoljeća” (Gelo, Akrap i Čipin, 2005: 150).

4.2. Promjene u nacionalnoj strukturi stanovništva

U ovom dijelu analizirat ćemo kako je prisilna migracija utjecala na pad ili porast broja pripadnika najviše zastupljenih nacionalnosti: Hrvata, Muslimana i Srba (tablica 10).

Tablica 10. Nacionalna struktura odabranih dijelova županija prema popisima stanovništva 1991. i 2001. godine

Županije	Hrvati	Srbi	Muslimani
Dubrovačko-neretvanska			
1991.	88,90	5,76	3,01
2001.	92,62	2,10	1,34
Splitsko-dalmatinska			
1991.	94,77	4,73	0,11
2001.	97,95	0,95	0,63
Šibensko-kninska			
1991.	58,42	40,70	0,48
2001.	83,80	9,54	0,06
Zadarska			
1991.	44,59	54,49	0,15
2001.	82,87	12,58	0,10
Osječko-baranjska			
1991.	60,53	25,47	0,40
2001.	66,82	18,44	0,17
Vukovarsko-srijemska			
1991.	74,40	19,37	1,72
2001.	75,77	16,33	0,08
Požeško-slavonska			
1991.	39,69	51,39	0,14
2001.	70,53	15,37	0,05
Brodsko-posavska			
1991.	76,79	22,09	0,17
2001.	92,47	2,84	0,03

Županije	Hrvati	Srbi	Muslimani
Sisačko-moslavačka			
1991.	36,00	60,95	1,05
2001.	68,06	26,91	0,51
Karlovačka			
1991.	57,86	38,98	1,85
2001.	75,75	15,42	2,12
Ličko-senjska			
1991.	44,88	53,91	0,21
2001.	68,42	29,60	0,07
Hrvatska			
1991.	83,09	12,93	0,90
2001.	89,63	4,54	0,47

Izvor: Popis stanovništva, kućanstava i stanova 1991; Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2001, Tablica 12.

Prema popisu stanovništva 1991, Hrvati su činili natpolovičnu većinu u osam županija, a u tri je županije natpolovičnu većinu imalo srpsko stanovništvo: u Požeško-slavonskoj, Sisačko-moslavačkoj i Ličko-senjskoj. Ovdje se postavlja pitanje: što se dogodilo s tim županijama 2001. godine? Pretpostavili smo da su one prema popisu stanovništva 2001. godine postale županije s većinskim hrvatskim stanovništvom, odnosno da se udio srpskog življa u njima relativno smanjio. Ta se pretpostavka pokazala točnom, a to i ne čudi ako se sjetimo da je iz promatranih općina bilo s manjinskim bilo s većinskim udjelom Srba stanovništvo srpske nacionalnosti bježalo već prije ratnih događanja, a posebno za vrijeme rata, odnosno pred njegov kraj. U to se područje doseljavalo stanovništvo iz drugih, okupiranih dijelova Hrvatske te iz Bosne i Hercegovine i drugih dijelova

bivše Jugoslavije (u neka naselja općine Knin, npr. Kistanje, naseljeni su Hrvati iz Janjeva na Kosovu).

Nameće se još jedno pitanje: postoji li razlika između dijelova županija koji su vraćeni mirnom reintegracijom i onih koji su vraćeni vojno-redarstvenim akcijama? Udio Hrvata i Srba u županijama koje su vraćene mirnom reintegracijom nije se promijenio 2001. godine u odnosu na 1991. godinu. Za razliku od njih u županijama koje su vraćene vojnim akcijama, a prije rata i 1991. godine imale su većinsko srpsko stanovništvo, nacionalna se struktura drastično izmijenila. Naime županije koje su imale visok udio srpskog stanovništva postaju, kao što smo već vidjeli, županije s natpolovičnom većinom hrvatskog stanovništva.

4.3. Utjecaj rata na promjene u konfesionalnoj strukturi stanovništva

Pitanje o konfesionalnoj pripadnosti postavilo se poslije Drugoga svjetskog rata u popisima 1953. i 1991. te u posljednjem popisu stanovništva 2001. godine. Za potrebe ovoga rada obrađene su tri vjeroispovijesti: rimokatolička, pravoslavna i islamska.

Već smo vidjeli kakve je promjene rat izazvao u nacionalnoj i dobno-spolnoj strukturi. Ovdje ćemo prikazati promjene koje je rat donio u konfesionalnoj strukturi stanovništva (tablica 11). Tako je u većini promatranih općina udio pripadnika islamske vjerske zajednice prema popisu stanovništva 1991. bio manji od 2%, osim u Dubrovačko-neretvanskoj županiji gdje je bio 3,01%. U većini se županija udio pripadnika islamske vjeroispovijesti povećao ili je ostao jednak kao 1991, osim u Dubrovačko-neretvanskoj županiji gdje se smanjio na 2,54%. Razlo-

zi tome mogu se naći u činjenici da su županije, odnosno promatrane općine koje su njihov sastavni dio zapravo granične općine, pa se razlozi nešto većeg udjela pripadnika islamske vjeroispovijesti – primjerice u Dubrovačko-neretvanskoj županiji – nalaze u izbjegličkom valu nakon početka rata u Bosni i Hercegovini.

Natpolovični udio pripadnika pravoslavne vjerske zajednice imale su 2 županije – Zadarska i Sisačko-moslavačka – a četiri su imale više od 35%. Te iste županije 2001. godine postaju županije s vrlo visokim udjelom katoličkog stanovništva. Može se pretpostaviti da je u konfesionalnoj strukturi stanovništva došlo do sličnih promjena kao i u nacionalnoj strukturi stanovništva, o čemu je bilo riječi. To nadalje znači da možemo pretpostaviti kako su “pravoslavne” županije postale “katoličke”. I prva i druga pretpostavka pokazale su se točnima.

Tablica 11. Konfesionalna struktura odabranih dijelova županija prema popisima stanovništva 1991. i 2001. godine

Županije	Rimokatolička	Pravoslavna	Islamska
Dubrovačko-neretvanska			
1991.	77,96	5,31	3,01
2001.	88,46	1,75	2,54
Splitsko-dalmatinska			
1991.	89,85	4,32	0,14
2001.	96,65	0,34	0,11
Šibensko-kninska			
1991.	54,87	38,02	0,21
2001.	82,78	7,31	0,32
Zadarska			
1991.	42,15	51,79	0,16
2001.	80,55	11,45	0,31

Županije	Rimokatolička	Pravoslavna	Islamska
Osječko-baranjska			
1991.	60,66	23,25	0,61
2001.	71,50	17,13	0,59
Vukovarsko-srijemska			
1991.	70,23	17,07	1,84
2001.	76,03	10,71	1,84
Požeško-slavonska			
1991.	12,15	43,68	0,33
2001.	78,26	9,77	0,34
Brodsko-posavska			
1991.	71,54	19,89	0,27
2001.	83,54	1,87	0,02
Sisačko-moslavačka			
1991.	33,34	53,76	1,02
2001.	66,44	21,55	1,66
Karlovačka			
1991.	54,69	35,73	1,84
2001.	74,46	14,98	3,58
Ličko-senjska			
1991.	42,65	49,57	0,24
2001.	67,96	2,89	0,34
Hrvatska			
1991.	76,64	11,12	1,14
2001.	87,83	4,42	1,28

Izvor: Popis stanovništva, kućanstava i stanova 1991; Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2001, Tablica 14.

5. Zaključak

Analizirajući promjene nastale pod utjecajem prisilne migracije na ukupno kretanje stanovništva, došli smo do nekoliko zaključaka:

Prvo, stanovništvo promatranih općina Republike Hrvatske u mirnodopskom je razdoblju bilo otvoreno

stanovništvo jer je njegov porast ovisio podjednako o prirodnom prirastu i o migraciji.

Drugo, prema podacima popisa stanovništva 1981. i 1991. godine, u tom je međupopisnom razdoblju 16 općina imalo pozitivan prirodni prirast, a isto ih je toliko imalo negativan prirodni prirast. U međupopisnom razdoblju od

1991. do 2001. godine osam je općina imalo porast broja stanovnika, dok su sve ostale općine (njih 23) imale pad.

Treće, već je i prije rata većina područja u Hrvatskoj bila egzodusnog tipa. Depopulacija koja je do 1991. godine zahvatila neka područja Hrvatske bila je, doduše, uvjetovana ekonomskom migracijom. Za vrijeme Domovinskog rata iz tih se područja uglavnom do 1995. godine protjeruju Hrvati, a nakon 1995. srpsko stanovništvo. Nakon rata država je povremeno posezala za mjerama gospodarske i populacijske politike, s naglaskom na politici demografske obnove.

Četvrto, prema popisu stanovništva 2001. godine, sve promatrane županije (njih 11) imaju više od 50% zrelog stanovništva i u tom se kontingentu stanovništva nisu dogodile bitne promjene u odnosu na 1991. godinu. Pritom treba imati na umu da se dio stanovnika koji je 1991. godine bio u skupini mladog stanovništva prema popisu stanovništva 2001. godine tretirao kao zrelo stanovništvo. Sukladno tome, dio stanovnika svrstan prema popisu stanovništva 1991. godine u kontingent zrelog stanovništva prema novom popisu ulazi u kontingent starog stanovništva.

Peto, prema popisu stanovništva 1991, Hrvati su činili natpolovičnu većinu u osam županija, a u tri je županije natpolovičnu većinu imalo srpsko stanovništvo: u Požeško-slavonskoj, Sisačko-moslavačkoj i Ličko-senjskoj. Prema popisu stanovništva 2001. godine, sve su promatrane županije imale većinski udio hrvatskog stanovništva, odnosno udio se srpskog stanovništva u njima relativno smanjio. To je posljedica iseljavanja srpskog stanovništva

koje je započelo početkom rata i završilo priključenjem okupiranih područja Hrvatskoj. U to se područje doseljavalo ili stanovništvo iz drugih, okupiranih dijelova Hrvatske ili iz Bosne i Hercegovine i drugih dijelova bivše Jugoslavije.

Šesto, udio je pripadnika islamske vjerske zajednice prema promatranim popisima stanovništva 1991. i 2001. uglavnom bio manji od 2%, s jedinom iznimkom – Dubrovačko-neretvanskom županijom, što ne treba čuditi jer su promatrane općine Dubrovačko-neretvanske županije uglavnom granične općine. Stoga se razlozi nešto većeg udjela pripadnika islamske vjeroispovijesti primjerice u Dubrovačko-neretvanskoj županiji nalaze u izbjegličkom valu nakon početka rata u Bosni i Hercegovini. S druge strane dogodilo se ono što smo već vidjeli na primjeru analize nacionalne strukture – županije s visokim udjelom pripadnika pravoslavne vjerske zajednice 2001. postaju županije s visokim udjelom katoličkog stanovništva.

Na koncu treba reći da bi ovakva istraživanja trebalo nastaviti jer bilo bi zanimljivo vidjeti koje su se promjene u ovim trima strukturama (dobno-spolnoj, nacionalnoj i konfesionalnoj) dogodile u narednom međupopisnom razdoblju (2001-2011) i je li došlo do regeneracije i revitalizacije stanovništva Republike Hrvatske. U tom smislu trebali bi se istražiti procesi koji otežavaju “regeneraciju” pojedinih područja, a u skoroj se budućnosti trebaju pronaći i oni procesi koji bi stimulirali regeneraciju pojedinih područja RH. Regeneracija tih područja uzetih zajedno sa svojim kulturno-socijalno-političkim karakteristikama trebala bi se uskladiti sa zahtjevima Europe.

LITERATURA

- Duverger, Maurice, 2001: *Politička sociologija*, Pan liber, Zagreb.
- Gelo, Jakov, Akrap, Anđelko, Čipin, Ivan, 2005: *Temeljne značajke demografskog razvoja Hrvatske (Bilanca 20. stoljeća)*, Ministarstvo obitelji, branitelja i međugeneracijske solidarnosti, Zagreb.
- Friganović, Mladen, Pavić, Pero, 1973: *Uzroci i posljedice demografskih promjena u SR Hrvatskoj 1961-1971.*, Institut za društvena istraživanja, Zagreb.
- Friganović, Mladen, 1987: *Demogeografija. Stanovništvo svijeta*, Školska knjiga, Zagreb.
- Mesić, Milan, 1992: *Osjetljivi i ljuti ljudi. Hrvatske izbjeglice i prognanici*, Ured za prognanike i izbjeglice Vlade RH i IMIN, Zagreb.
- Pažanin, Ana, 2003: *Utjecaj ratnih migracija na ukupno kretanje stanovništva Republike Hrvatske u razdoblju od 1991. do 2001. godine* (magistarski rad).
- Pejnović, Dane, 2004: Depopulacija županija i disparitet u regionalnom razvoju Hrvatske, *Društvena istraživanja* 72-73, Zagreb, str. 701-726.
- Raboteg-Šarić, Zora, Rogić, Ivan, 2002: *Daleki život, bliski rub*, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb.
- Wertheimer-Baletić, Alica, 1973: *Demografija (stanovništvo i razvitak)*, Informator, Zagreb.
- Žerjavić, Vladimir, 1989: *Gubici stanovništva Jugoslavije u drugom svjetskom ratu*, Jugoslavensko viktimoško društvo, Zagreb.
- Statističke publikacije**
- Interni metodološki materijal, Popis 2001 (2001), Zagreb: Državni zavod za statistiku (DZS).
- Metodologija za pripremu, organiziranje i provođenje popisa (1991), Zagreb: Republički zavod za statistiku (RZS).
- Popis stanovništva i stanova 1981 (1983), Beograd: Savezni zavod za statistiku.
- Popis stanovništva, kućanstava i stanova 1991 (1992), Dokumentacija 881, Zagreb: DZS.
- Popis stanovništva, kućanstava i stanova 1991 (1992), Dok. 882, Zagreb: DZS.
- Popis stanovništva, kućanstava i stanova 1991 (1992), Dok. 892, Zagreb: DZS.
- Popis stanovništva, kućanstava i stanova 1991 (1994), Dok. 883, Zagreb: DZS.
- Popis stanovništva, kućanstava i stanova 1991 (1996), Dok. 911, Zagreb: DZS.
- Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2001 (2002), (CD ROM), Zagreb: DZS.
- Primjedbe na popisne obrasce. Prijedlog definicije ukupnog stanovništva u popisu 2001. Definicije i objašnjenja etničkih i nacionalnih zajednica (2001), Zagreb: DZS.
- Prirodno kretanje stanovništva 1981 (1982), Dok. 494, Zagreb: RZS.
- Prirodno kretanje stanovništva 1982 (1983), Dok. 542, Zagreb: RZS.
- Prirodno kretanje stanovništva 1983 (1984), Dok. 577, Zagreb: RZS.

- Prirodno kretanje stanovništva 1984 (1985), Dok. 614, Zagreb: RZS.
- Prirodno kretanje stanovništva 1985 (1986), Dok. 645, Zagreb: RZS.
- Prirodno kretanje stanovništva 1986 (1987), Dok. 686, Zagreb: RZS.
- Prirodno kretanje stanovništva 1987 (1989), Dok. 722, Zagreb: RZS.
- Prirodno kretanje stanovništva 1988 (1990), Dok. 763, Zagreb: RZS.
- Prirodno kretanje stanovništva 1989 (1991), Dok. 799, Zagreb: DZS.
- Prirodno kretanje stanovništva 1990 (1992), Dok. 835, Zagreb: DZS.
- Prirodno kretanje stanovništva 1991 (1994), Dok. 874, Zagreb: DZS.
- Prirodno kretanje stanovništva 1992 (1994), Dok. 925, Zagreb: DZS.
- Prirodno kretanje stanovništva u 1993 (1994), Dok. 955, Zagreb: DZS.
- Prirodno kretanje stanovništva u 1994 (1995), Dok. 986, Zagreb: DZS.
- Prirodno kretanje stanovništva u 1995 (1996), Dok. 1015, Zagreb: DZS.
- Prirodno kretanje stanovništva u 1996 (1998), Dok. 1032, Zagreb: DZS.
- Prirodno kretanje stanovništva u 1997 (1999), Dok. 1058, Zagreb: DZS.
- Prirodno kretanje stanovništva u 1998 (2000), Dok. 1081, Zagreb: DZS.
- Prirodno kretanje stanovništva u 1999 (2001), Dok. 1107, Zagreb: DZS.
- Prirodno kretanje stanovništva u 2000 (2002), Dok. 1138, Zagreb: DZS.
- Prirodno kretanje stanovništva u 2001 (2002), Prethodno priopćenje, 12. 08. 2002., br. 7.1.1., Zagreb: DZS.
- Statističko izvješće 1137 (2001), Zagreb: DZS.

The Impact of Coercive Migrations on the Changes of Total Population Flux in the War-Engulfed Croatian Counties

SUMMARY The author deals with the war impact and the impact of coercive migrations on the changes of total population flux between two censuses. On the eve of and during the Croatian War of Independence, the migration of population of the Republic of Croatia from the war-engulfed areas to the free areas of the country or to the foreign countries increased. The war in Bosnia and Herzegovina has caused a new wave of refugees from that country and a further migrational flux in our country. In the article, the author has established, on the case of the war-engulfed areas of eleven Croatian counties, that the war and coercive migrations have caused a decline of population, the growth of aged population, as well as changes in national and confessional structure.

KEYWORDS population growth, changes, coercive migration, population, population structures, total population flux